

дівчаток і хлопчиків, особливості поведінки самозбереження (власне чоловічого населення), тривалість життя, урбанізація, пов'язані з нею просторові переміщення населення (і особливо жіночого) тощо.

Нормальне відтворення населення в умовах моногамного шлюбу вимагає рівноваги чоловіч та жіноч. Особливо це важливо у дітородному та працездатному віці. Порушення балансу ускладнює укладання шлюбів, збільшує ризик розлучень, призводить до появи неповних сімей. Баланс чи дисбаланс за статевою ознакою має велике значення в організації суспільного виробництва, управлінні (міста, де переважають "незаміжні жінки", чи села, де немає парчених). Співвідношення чоловіч та жіноч у конкретній місцевості повинне бути об'єктом державної демографічної політики.

Література:

1. Вишневикий А.Г. Воспроизводство населения и общество: История, современность, взгляд в будущее. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 287 с.
2. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витoki, складові, напрями протидії // НАН України. Інститут економіки / За ред. В. Степенко. – К., 2001. – 560 с.
3. Женщины мира 1995 год. Тенденции и статистика. – Нью-Йорк, Организация Объединённых Наций, 1995. – 254 с.
4. Корчак-Чекурковский Ю.А. Избранные демографические исследования. – М.: Статистика, 1970. – 387 с.
5. Стеценко С.Г., Швець В.Г. Статистика населення: Підручник. – К.: Вища школа, 1993. – 463 с.
6. Соціальне становище сільської жінки в Україні. – К.: Академпрес, 1998. – 136 с.
7. Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України. – К., 1998. – 151 с.
8. Шевчук Л. Основи медичної географії: Текст лекцій. – Львів, 1997. – 168 с.
9. Rosset E. Demografia Polski. Reprodukcyjność ludności. – Warszawa, 1975. T.I. – 634 p.
10. Rosset E. Demografia Polski. Stan rozmieszczenia i struktura ludności. – Warszawa, 1975. T.II. – 616 p.

Summary:

EXISTENCE OF BALANCE IN SEX COMPOSITION OF POPULATION AS AN OCCASION OF DEMOGRAPHIC EQUILIBRIUM (ON EXAMPLE OF LVIV REGION)

Being considered as a gradual renewal of demographic equilibrium, changes in sex composition of population in Lviv region from 1959 are investigated. Sex composition of age group 15-29 and difference between "town" and "village" in index of demographic health are analyzed. Increase of urban female population in 1989-2000 is evidence of permanent migration from rural places to towns.

УДК511.37

Надія ПРИЦЮК

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Міграційні процеси в Україні набули кризової ситуації. Вони мають причинно-наслідковий зв'язок із соціально-економічним розвитком території, сприяють механізму формування загальної демогеографічної ситуації країни. Міграційні процеси, як і всі демогеографічні процеси, детерміновані багатьма факторами. Так, економічне становище країни, проблема зайнятості населення, ліберальний виїзд наших громадян за кордон і ряд інших вагомих чинників зумовили зростання власне зовнішньої міграції з моток

переселення за кордон, працевлаштування, торгівлі. Для українсько-польського пограниччя також характерний вплив населення за кордон. Цьому сприяє територіальна близькість, краща ознайомленість з умовами життєдіяльності за кордоном, досвід трудової сезонної міграції тощо. Причому вплив населення за кордон із західного пограниччя є найінтенсивнішим.

При розробці науково-методологічних засад міграційних процесів українсько-польського пограниччя ми базувалися на працях науковців [1, 3, 4, 5] та ін., в яких закладені основні наукові підходи і запропоновано методи вивчення сучасних міграційних процесів на регіональних рівнях.

У науковій літературі з'являється все більше публікацій, присвячених вивченню особливостей міграційних процесів населення. Справа в тому, що питання міграції набувають тепер особливої актуальності у зв'язку із загостренням кризової ситуації у галузі міграції населення України та її регіонів.

Існуюча криза демореальності в країні зумовила необхідність пізнання як загальних, так і специфічних для окремих її територій ознак. Демогеографічні дослідження на регіональному рівні дають змогу диференціювати просторову особливість демопроектів. А це, в свою чергу, допомагає краще зрозуміти регіональні особливості складного і багатопланового процесу відтворення населення, обґрунтованіше розробляти регіональні демогеографічні прогнози.

Аналіз особливостей міграційних процесів українсько-польського пограниччя на базі кількісно-територіальних ознак є основною метою даної статті.

Українсько-польське пограниччя охоплює всю прилеглу до границі територію Волинської і Львівської областей. (Закарпатська область також є пограничною, але на неї припадає лише 1,5 % від загальної довжини українсько-польського кордону і тому вона не досліджується). Площа пограниччя становить 41977 км² (7,0 % площі України). За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року кількість її жителів дорівнювала 3663,2 тис. осіб – 7,5 % від загальної кількості населення країни.

Останнім часом населення регіону та України швидко зменшується внаслідок дії різноманітних чинників, що відбувалися і відбуваються у демогеографічних, соціально-економічних, екологічних процесах тощо. Сучасна демогеографічна ситуація пограниччя характеризується глибокою і затяжною кризою міграції населення. За рахунок міграції чисельність населення західного пограниччя у 1994 р. зменшилася на 10165 тис. осіб, у 1995 р. – на 8423 тис. осіб, у 1996 р. – на 10119 тис. осіб, у 1997 р. – на 7899 тис. осіб, у 1998 р. – на 9479 тис. осіб, у 2000 р. – на 6030 тис. осіб, 2001 р. – на 5439 тис. осіб, 2002 р. – на 5159 тис. осіб (рис. 1.).

Так, впродовж 1994-2002 років внаслідок від'ємного сальдо міграції населення регіону скоротилося на 62713 тис. осіб. За цей період у загальних втратах населення міграційне зменшення становило 35,5 %. Міграційні процеси населення набули тотального характеру, не обминувши як місто, так і село. Міграційне скорочення міського населення протягом 1990-2002 рр. перевищувало даний показник серед сільського. Так, у міських поселеннях число вибулих перевищило кількість прибулих у 1994 році, в селах це явище спостерігалось значно раніше – з 1990 року. Скорочення сільського населення в результаті еміграції у 2002 році було в 1,4 рази менше, ніж міського. Частка від загального скорочення населення пограниччя за рахунок від'ємного сальдо міграції міського населення становила 58,1 %, сільського – 41,9 %. Максимальне значення додатного сальдо міграції сільського населення пограниччя спостерігалось в 1996 р., у тому числі у Львівській області також в 1996 р., у Волинській – 2000 р. Це пояснюється тим, що з появою безробіття у містах відбувалася переорієнтація міграційних потоків населення з міських поселень у сільську місцевість. З 1998 року прослідковується уповільнений міграційний вплив сільського населення, що можна пов'язати з ускладненням соціально-економічної ситуації на селі, існуючими проблемами обробітку землі, податків та цінової політики.

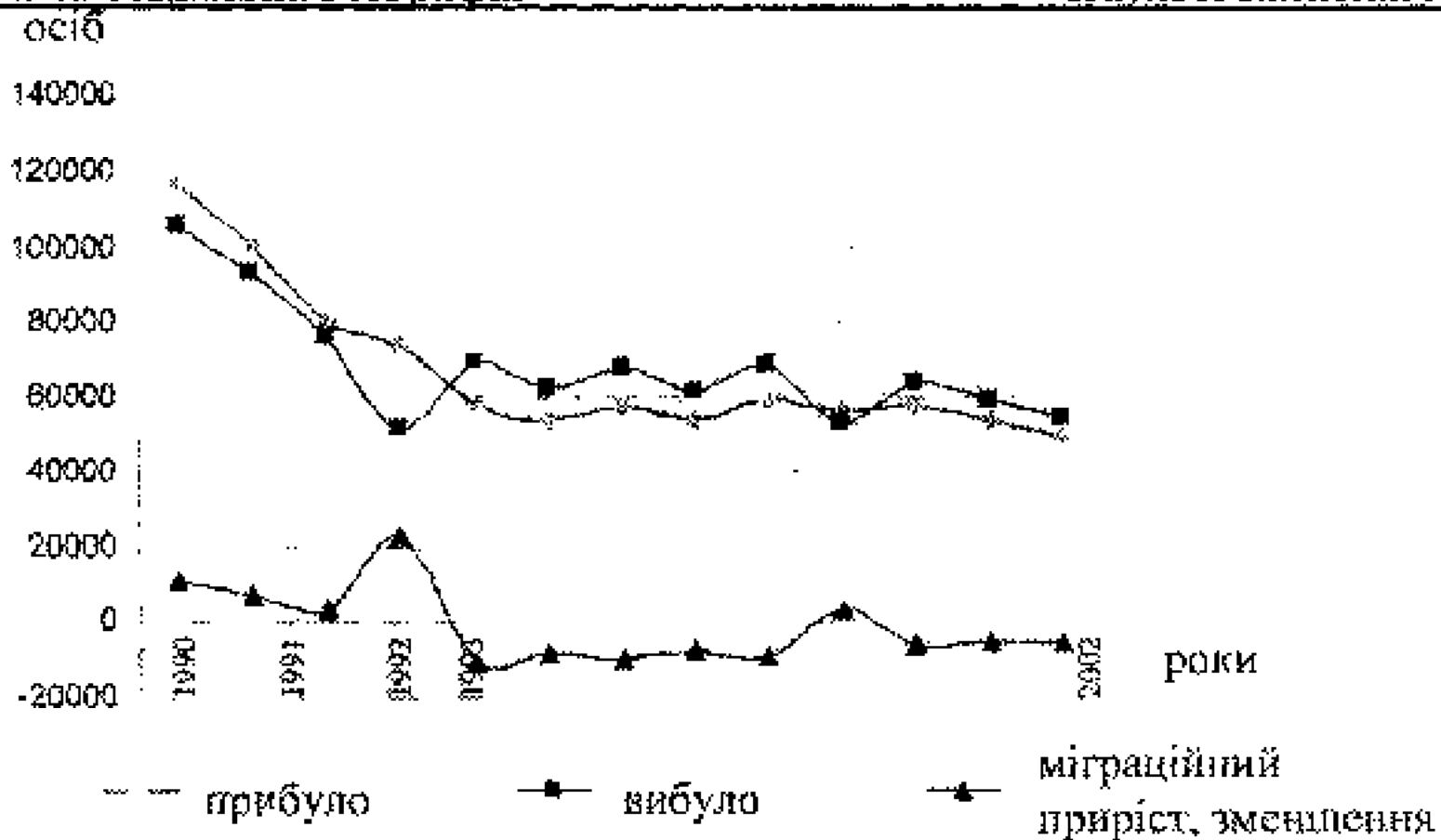

Рис. 1. Механічний рух населення українсько-польського пограниччя у 1990 - 2002 рр.

Вивчення змін темпів міграційного приросту (скорочення) населення свідчить про наявність певної територіальної диференціації даного показника. Але характер цієї диференціації змінюється у бік зближення його між досліджуваними адміністративними районами та областями українсько-польського пограниччя. У 2002 році показник сальдо міграції всього населення регіону дорівнював (-1,4 ‰), міського населення (-1,4 ‰), сільського – (-1,0 ‰). Так, у Волинській області цей показник становив (-1,8 ‰), серед міського населення (-4,3 ‰), сільського – 0,7 ‰. Відповідно у Львівській області цей показник оцінювався -1,3 ‰, -0,5 ‰ і -1,7 ‰. Серед районів українського пограниччя особливо високе міграційне скорочення спостерігається у поліських районах Волинської області (Ратнівський, Шацький, Любешівський), а також карпатських (Турківський, Сколівський) районах (сюди відноситься також Перемишлянський район Львівської області). За рейтингом показників міграційного зменшення населення (на 1000 осіб) перших три місця посіли вище згадані райони Львівської області, в яких дані показники були найвищими і відповідно становили -6,5 ‰, -3,10 ‰, -3,10 ‰. Лише для Луцького, Ківерцівського, Горохівського, Рожищенського районів пограниччя показники міграційного приросту, відповідно дорівнювали 9,4 ‰, 3,1 ‰, 1,7 ‰, 1,5 ‰, та Дрогобицького (0,10 ‰), Жовківського (0,10 ‰) і Пустомитівського (0,0 ‰) районів, показники яких близькі до нуля (рис. 2.).

Слід зазначити, що інтенсивність міграційної рухливості населення (відношення суми чисельності прибулих до даного регіону і вибулих із нього осіб до загальної чисельності населення) характеризується тенденцією до її зниження (табл. 1.). Аналіз особливостей цієї динаміки показує, що зниження інтенсивності міграційної рухливості населення регіону у цілому відбувалося практично в усіх адміністративних районах пограниччя. Значення коефіцієнта міграційного обороту в 2002 році (58,4‰) порівняно із 1990 роком (28,1‰) зменшилася в 2 рази, причому аналогічне зменшення цього показника відбулося як у містах, так і в селах. Причинами цих процесів є поступове вичерпання мігруючих ресурсів, застійне безробіття, проблематичність працевлаштування і відсутність коштів, щоб здійснити переїзд.

Найважливішими напрямками міграційного руху є: – внутрірегіональна (у межах регіону); – мікрорегіональна (у межах держави); – міждержавна (у вигляді зовнішньої міграції). Слід зазначити, що на характер міграцій завжди у великій мірі впливають соціально-економічні умови, в яких вони відбуваються. У 2002 році для внутрірегіональної міграції характерний міграційний відтік населення із села у місто (428 осіб), але ці процеси є відмінні серед областей пограниччя. Так, у Львівській області спостерігається додатне сальдо

внутрірегіональної міграції міського населення (1592 осіб), у Волинській області, навпаки, -- від'ємне (-1164 осіб).

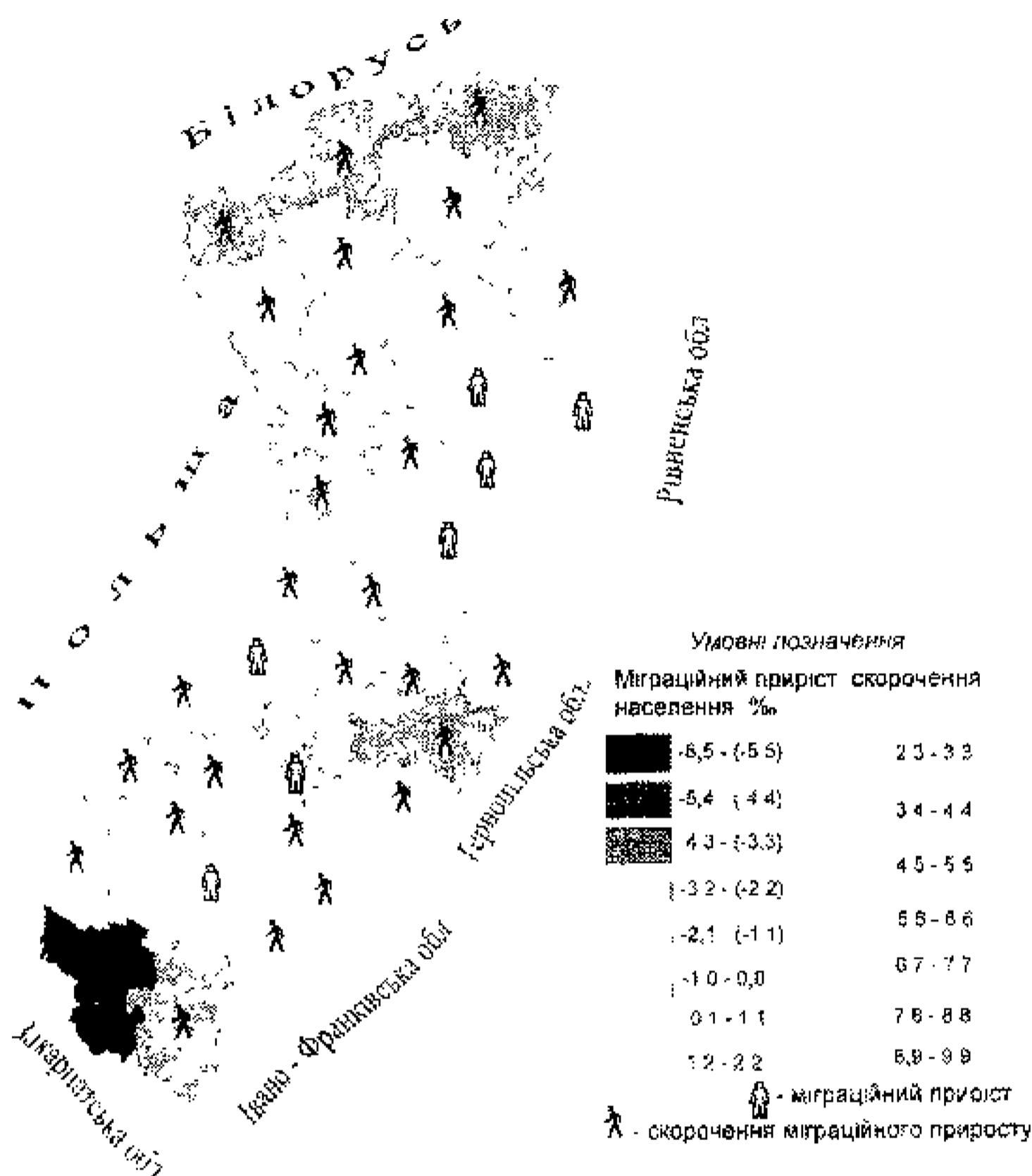

Рис. 2. Міграційний приріст (зменшення) населення українсько-польського пограниччя у 2002р.

Таблиця 1

Інтенсивність міграції населення українсько - польського пограниччя в 1990 - 2002 рр., ‰

Область, Регіон	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Волинська	66,0	56,1	44,2	42,2	35,3	34,2	33,2	30,6	35,1	34,7	39,1	37,6	32,9
Львівська	56,2	48,3	39,3	37,1	32,1	29,4	32,6	30,8	33,0	29,7	29,5	27,3	26,3
Територія пограниччя	58,4	50,7	40,7	32,7	32,9	30,2	32,7	30,1	33,5	28,6	31,0	30,1	28,1

Відплив населення за межі регіону (-0,8 ‰) у загальній частці міграційного скорочення населення становить 56,6 %, відповідно у Львівській області -- 63,9 %, у Волинській - 56,3 %. Одна із вагомих причин територіальних відмінностей цього процесу полягає у тому, що різні регіони країни відрізняються також і неоднаковими можливостями працевлаштування, особливостями на ринку праці. На даному етапі, часто під впливом науково-технічних зрушень, значно зменшується потреба у працівниках одних професій, а виникає та збільшується потреба у працівниках інших професій.

Рівень внутрірегіональної і міжрегіональної міграційної мобільності населення порівнюючи із міждержавним рухом є вищим. Так, у 2002 році інтенсивність

міжрегіональної і внутрірегіональної міграції в 10 і 5 разів була більшою, ніж міждержавної. Частка від'ємного сальдо зовнішньої міграції від загального міграційного скорочення населення пограниччя становила 2 239 осіб, або 43,4 %. Максимальний відплив населення у 2002 році спостерігався у далеке зарубіжжя – (-1545 осіб, або -1,3 ‰), з них 31,2 % у країни Європи, 55,7 % у країни Пн. Америки, 13,1 % у країни Азії. Сальдо міграції із країнами близького зарубіжжя становило -694 осіб, або -0,2 ‰, з яких на країни СНД припадає 95,8 %, країни Балтії – 4,2 %.

Таблиця 2

Сальдо зовнішньої (міждержавної) міграції населення українсько-польського пограниччя в 1995 - 2002 рр., ‰.

Область, Регіон	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Волинська	-1,4	-1,6	-1,4	-1,9	-2,0	-1,4	-1,1	-0,7
Львівська	-1,4	-1,6	-1,1	-0,8	-0,9	-0,6	-0,7	-0,8
Територія пограниччя	-1,3	-3,8	-1,2	-1,1	-0,9	-0,8	-0,7	-0,6

Певних чітко виражених тенденцій у динаміці (1995-2002 рр.) відносного сальдо міждержавної міграції населення пограничних областей не виявлено. Інтенсивні поїздки населення за кордон оцінюється переважно як трудова міграція. Оскільки регіон є пограничним, то існують усі сприятливі передумови та можливості здійснення міграцій, зокрема трудових. Закордонні заробітчанські потоки є основними донорами нелегальної робочої сили на польський ринок праці. Нещодавня зміна режиму перетину українсько-польського кордону негативно вплинула на можливості працевлаштування, та скоротила число тих, хто може працевлаштуватися за кордоном.

Слід зазначити, що держкомзвітність про зовнішні трудові міграції фіксує лише відомості про легальні трудові поїздки, хоча у більшості випадків такі поїздки відбуваються нелегально.

Неоднорідна за своїм складом є спрямованість громадян до сусідньої Польщі. Мігрують малі і середні підприємці, які займаються так званим "човниковим" бізнесом, об'єктами якого є товари легкої та харчової промисловості; трудові мігранти, які зайняті короткочасними сезонними роботами у сільському господарстві та будівництві; особи, що здійснюють прикордонний рух з метою продажу таких товарів як спирт і сигарети (переважно населення прилеглих до кордону районів). Сезонні заробітчани, як уже зазначалося, працюють у багатьох країнах. Велика частка їх перебуває у Російській Федерації, де вони працевлаштовуються у різних регіонах, здебільшого на будівельні роботи.

Останніми роками (з 2000 р.) мешканці Волинської області працюють не тільки у Польщі і Росії, а й у Білорусі. Декілька років назад українці працювали тільки у межах з Україною районах, а тепер можна їх зустріти і у Барановицькому, на межі Мінської і Гродненської областей Білорусі. На Брестчині знаходиться великий контингент громадян України, які осіли тут та ще тисячу українців прибувають в область літом на сезонну роботу. Лише у Кам'янецькому районі Брестської області працюють понад тисячу українців [6]. За даними Волинської обласної державної адміністрації з області до Білорусі щоденно виїжджає на роботу близько 1 500 осіб. Вони виконують низькооплачувану сезонну роботу [2].

Міграція, поряд з народжуваністю і смертністю, служить важливим фактором формування статеві-вікової структури населення того чи іншого регіону. Ступінь впливу міграційного фактора коливається залежно від обсягу, напрямку та інтенсивності міграційних процесів. Взаємозв'язок "міграція-статеві-вікова структура" впливає на відтворення населення та на демогеографічну ситуацію у цілому. У 2002 році за рахунок міграції зменшувалося чисельність населення всіх п'ятирічних вікових груп. Найбільш високий показник від'ємного сальдо міграції відмічалися у вікових групах 15-19 років (-0,2

‰); 20-24 років (-0,2 ‰), 25-29 років (-0,1 ‰). Вищим за середній по усіх вікових групах від'ємним сальдо міграції було у віці 0-4 та 30-34 роки. Еміграційний вплив молодого населення (15-28 рр.) був у 1,2 рази більшим, ніж у цілому по всіх вікових категоріях. Саме у цій віковій групі і має місце найвища інтенсивність міграційної рухливості (-12,3 ‰). Після вікової групи 20-24 роки спостерігається зниження показника від'ємного сальдо міграції. Причому міжобласна диференціація даного показника є незначною.

Існують певні відмінності між показниками від'ємного сальдо міграції чоловічого і жіночого населення. Із загального числа (100 ‰) даного показника 38,3 ‰ припадає на чоловіче населення, 61,7 ‰ – на жіноче (рис. 3.). Максимальне значення від'ємного сальдо міграції чоловічого населення спостерігається у працездатному віці -1352 осіб, або -0,4‰. Серед жіночого населення цей показник був в 1,4 рази більший і становив -1896 осіб, або -0,5‰.

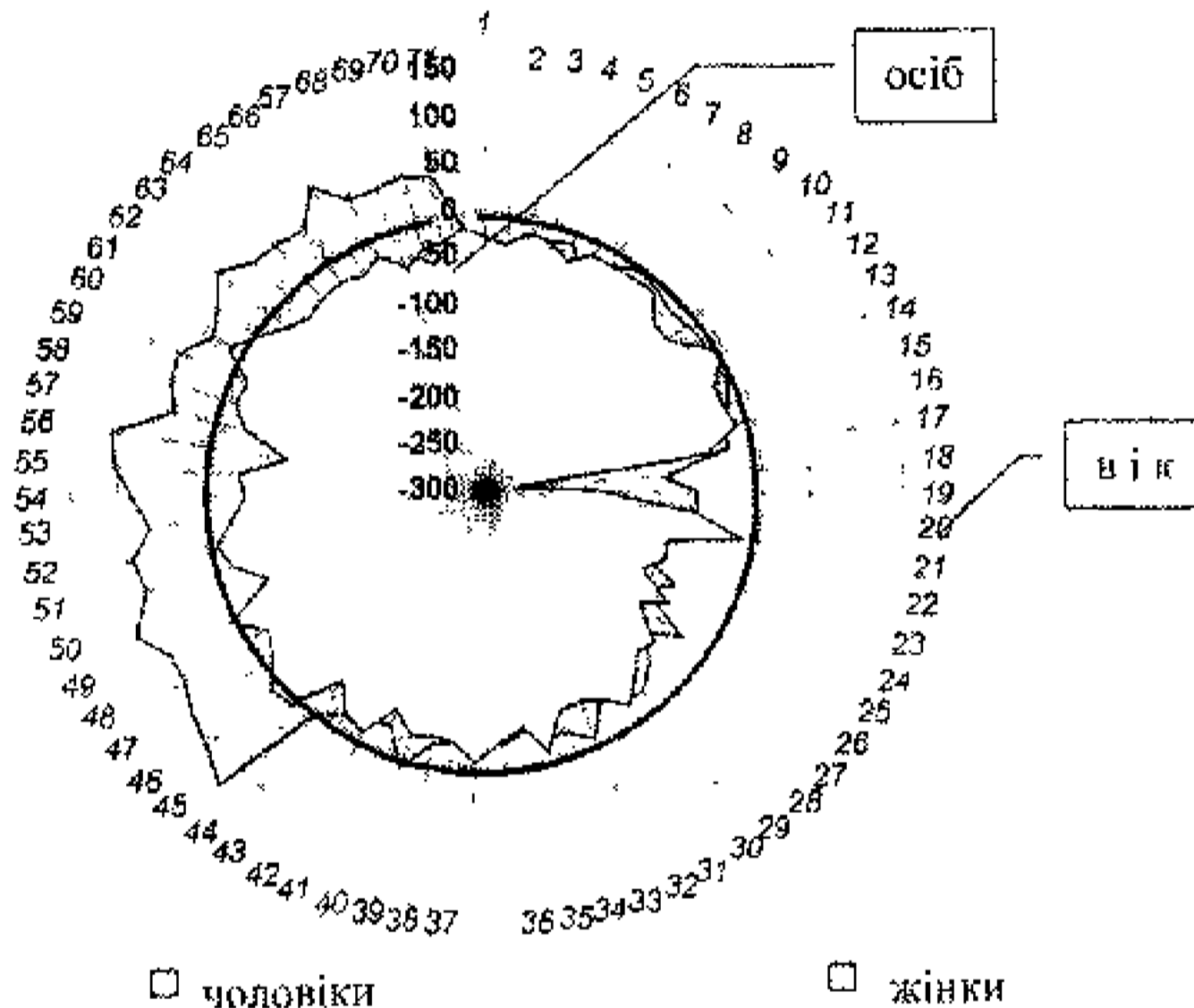

Рис. 3. Розподіл сальдо міграції населення українсько-польського пограниччя за статтю і віком у 2002 році

Із збільшенням віку (після 44-х років) зростає додатне сальдо міграції чоловічого населення, на відміну від жіночого, серед якого за рахунок еміграції зменшилася людність усіх вікових груп.

Зазначимо, що вплив міграції на відтворення населення того чи іншого регіону не визначається лише змінами його статеві-вікової структури. Важливу роль у цьому відіграє соціально-економічна характеристика мігруючого контингенту, який зумовлюється шлюбним станом мігрантів, особливостями його соціального та професійного складу та ін.

В 2002 році у розподілі від'ємного сальдо міграції за шлюбністю найбільший відсоток припадає на тих, котрі перебувають у шлюбі – 51,1 ‰, 37 ‰ – у складі неодружених, та 11,9 ‰ – на тих, котрі розлучені і вдівці. За цим розподілом шлюбного стану мігрантів більша частка від'ємного сальдо міграції припадає на жіноче населення. Так, цей показник серед жінок, які перебувають у шлюбі, в 1,5 рази більший, ніж серед чоловіків. А це призводить до появи кризових явищ у процесі шлюбності, деформації шлюбно-сімейної структури населення регіону, зокрема впливає на значне підвищення показників розлучень, особливо чоловіків у середньому та старшому віці.

У розподілі мігрантів за рівнем освіти у 2002 р., найбільший відсоток від'ємного сальдо припадає на мігрантів із середньою спеціальною – 48,1 ‰ та вищою освітою – 31,2 ‰.

Відповідно із середньою загальною та незакінченою вищою освітою – 15,9 % і 4,4 % та 0,4 % мали вчений ступінь кандидата (10 осіб) та доктора (4 особи) наук.

Аналізуючи дані показники, слід зазначити, що найбільший відсоток тих, хто мігрує за межі регіону, зосереджений серед осіб найбільш продуктивного віку із закінченою професійною та вищою освітою.

Отже, міграційні процеси населення пограниччя знаходять свій прояв в еміграції, падінні інтенсивності міграційних процесів, повільної переорієнтації міграційних потоків з міських поселень у сільську місцевість, існуючій трудовій обумовленості міграції населення у формуванні міждержавних потоків трудових мігрантів.

Література:

1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витoki, складові, напрями протидії / НАН України. Інститут економіки; за ред. В. Стешенко. – Київ, 2001. – С. 415-454.
2. Левицький М. Українські трудові мігранти / Наше слово № 19, 11 травня 2002 року.
3. Позняк О.В. Міграційна ситуація в Україні в період переходу до ринкових відносин // Інформація і ринок. - 1996. – № 3. – С. 15-19.
4. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1999, № 1, С. 161 – 172.
5. Ромащук М.Д. Міграція населення України в 1991 - 1998 рр.: основні закономірності і тенденції розвитку // Демографічні дослідження. Вып. 21. - К., 1999. - С. 71 - 87.
6. „Звезда”, м. Мінськ, 5.05.2001г.

Summary:

Quantitative and territorial analysis of migration processes shows that migration of population of Ukrainian and Polish frontier is realized in emigration, fall of intensity of migration processes, slow change of migration directions from urban settlements to countryside, labor determination of migration of population, forming international directions of labor migration.

УДК: 911.3: 63

Петро СУХИЙ

РОЛЬ І МІСЦЕ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ ОСНОВНИХ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР

Зернове господарство – галузь рослинництва, яка займається вирощуванням різних видів зернових культур, забезпечує продовольчу безпеку населення і виступає основою спеціалізації сільськогосподарських районів світу.

Дослідження зернопродуктового комплексу світу досить актуальне з декількох причин. По-перше, в останні роки проявилися тенденції до зміни “лідерів” як виробників, так і експортерів зернових культур. По-друге, всупереч основній закономірності в розміщенні хлібних культур, яка проявляється в їх тяжінні до природних ландшафтів, з яких продукція може бути отримана без значних затрат, зернова агрокультура в країнах Західної Європи рідше рухається шляхом подальшої інтенсифікації. По-третє, оскільки досягнення самозабезпечення продовольством у більшості країн – одне із найважливіших завдань, а загалом у світі склалися досить відмінні за продуктивністю ареали товарного зерновиробництва, то пріоритет належить науковим і практичним дослідженням і пропозиціям економіко-географічного характеру.

В сучасній економіко-географічній та економічній літературі досить часто зустрічаються дослідження питань розвитку зернового господарства світу та особливості впливу різноманітних чинників на його сучасний стан. Останні публікації пов'язані з